Kültürümüzde Dinî ve Cengî Hikâyeler[1]

Suzan GÜR[2]

Edebiyat ve folklor araştırmacısı, şair Dr. Doğan KAYA, Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak 34 yıl çalışarak halk bilimi ve edebiyat alanına değerli çalışmaları ile katkı sağladı ve binlerce öğrenci yetiştirdi. Dr. Kaya 2018 yılında emekli oldu ve halen Sivas'ta yaşamakta, edebiyat ve halk bilimi alanına katkı sunmaya devam etmektedir.

Dr. Doğan KAYA Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının 2001 yılında yayımladığı *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi ve Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* ile 2002 yılında yayımladığı Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi'ne yüzden fazla madde yazdı.

Kültürümüzde Dinî ve Cengî Hikâyeler başlıklı eser, Türkiye Yazarlar Birliğince 2021 yılı "Yılın Yazar, Fikir Adamı ve Sanatçıları" ödülleri kapsamında "Halk Kültürü" alanında ödüle layık görüldü. Dr. Kaya'nın kaleme aldığı eser, "Ön Söz, Giriş, Hikâyeler Külliyatı, Dinî/Cengî Hikâye Yazan Şairler-Müellifler, Dinî/Cengî Hikâyeler, Sonuç ve Kaynaklar" olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır.

Yazar eseri yazma amacını ön sözde şöyle dile getirmektedir.

> "Sözünü ettiğim eser içinde cenk kitapları, günümüz kuşağı için çok uzaklarda olan eserlerdir. Günümüz nesli, bunları okumak şöyle dursun, bunların varlığından dahi haberdar değil. Anadolu, 1970'li yıllara kadar yaygın olarak halk hikâyelerinin anlatıldığı ve okunduğu bir yerdi. Günümüzde ne köy köy dolaşıp halk kitaplarını satan Darendeli kitapçılar ne de bu kitapların okuyucuları var. Gün gün, saat saat öz değerlerimizden uzaklaşmamız ve onları kaybetmemiz, elbette içimizde derin yaralar açmaktadır. Buna engel olmak, bu hızlı yok oluşa karşı gayret içinde olmak, millî bir vazifedir. Elinizdeki eserin

[1] Kaya, Doğan (2021). *Kültürümüzde Dinî ve Cengî Hikâyeler,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 550, Araştırma-İnceleme Dizisi:188.

[2] Yüksek Kurum Uzmanı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara/Türkiye. ORCID: 0000-0002-8304-0416

vücut bulmasına da işte bu düşünce sebep olmuştur."

Çalışmanın "Giriş" bölümünde Türk halk hikâyeleri üzerinde yapılan ilk çalışmalar ve Türkiye'de halk hikâyeleri hakkında çalışma yapan araştırmacılar verilmektedir. Ayrıca Anadolu'daki Türk edebiyatının ilk eserleri olan cenk kitapları dört başlık altında tanıtılmaktadır.

I. Dinî-Tasavvufî Kitaplar

II. Dinî-Destanî Kahramanlık Kitapları

III. Peygamberlerin ve Velilerin Hayatını Anlatan Menkıbevî Hikâyeler

IV. Halk Hikâyeleri

Girişten sonraki bölüm ise 'Hikâyeler Külliyatı'dır. Bu bölüm Cenknameler ve Dinî Hikâyeler, Gazavatnameler, Haverannameler/Havernameler ve Menakıbnameler olmak üzere dört başlık altında okuyucuya sunulmaktadır.

Cenknameler ve Dinî Hikâyeler, İslâm dinini yaymak için yapılan gazaların konu edildiği eserlerdir. Mezhebî taassuptan uzak, dinî-ahlâki bilgi verme, toplumun gaza ruhunu canlı tutma gayesiyle kaleme alınmış, geniş halk kitlelerinin rağbet ettiği bir gazi, bir alp tipi etrafında oluşturulmuş, dini-kahramanlık eserleri olup İslâm'ın yayılmasında önemli rol oynayan efsanevi anlatmalardır.

Dini ve cengi hikâyeler, bütününde İslâmiyet'in yer aldığı eserlerdir. XIII. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan bu eserler, dini sevdirmek, yaymak amacı taşımakta olup gerçek veya hayalî konuları içermektedirler. Ayrıca didaktik eserler olup dini, ahlâki, destani ve tasavvufi özellik de taşımaktadırlar. Hikâyeler eser içerisinde dini nitelik taşıdıkları için "dini hikâyeler" olarak adlandırılmaktadırlar. "Cenk Kitapları", "Cenk Hikâyeleri" ise müşriklerle yapılan cenkleri anlatmaktadır. Köy odalarında, kalabalık bir cemaat karşısında okunan ve "Cenkname" de denilen ve tarihî-menkıbevî destanlar olarak nitelendirilen "Cenk Kitapları", uzun kış gecelerinde okunmaktaydı. Bu hikâyeler, halkın kahramanlık duygularını harekete geçirmekteydi.

Cenknameler, özünde alplık - kahramanlık - cengâverlik eğilimleri olan Türk milletinin gönlüne ve beynine uyması *Hz. Ali, Battal Gazi, Saltuk Gazi, Danişmend Gazi, Eba Müslim ve Hamzaname, Müseyyeb Gazi*'ye ait maceralarının benimsenmesi, ideal insan arayışının sonucunda oluşturulan eserlerdir. Dede Korkut'la başlayan hikâyeler zinciri, bu eserlerle devam

etmiştir. Tamamında, İslâmiyet'i yayma fikri ile kahramanlık iç içedir.

Gazavatnameler ise İslâm dinini yayma uğruna yapılan savaşların konu edildiği manzum eserlerdir. Gazavatnamelerde başta Hz. Muhammet'in gazaları olmak üzere, Osmanlıların yaptıkları seferler ve kazanılan zaferler konu edilmektedir. Burada "*gazaname*" adı verilen eserler de sunulmaktadır. Gazanamelerde, düşmanla yapılan tek bir savaş, gazavatnamelerde ise silsile hâlinde süren savaşlar anlatılmaktadır. Yani gazavatnemeler, İslâm büyüklerinin, padişahların, komutanların, vezirlerin gazalarını yahut zapt edilen yerleri konu edinen eserlerdir.

Haverannameler/Havernameler ise, Hz. Ali'nin kahramanlık maceralarını anlatan cenk kitabıdır. Farslar *Haveranname*, Anadolu Türkleri *Havername* yahut *Destan-ı Haverzemin* diye adlandırılmaktadırlar. 1426'da İbni Hüssam tarafından Farsça kaleme alınmış manzum bir eserdir. İbn Hüsam (Mevlânâ Muhammet bin Husa-meddin el-Husafî), Haveranname'sini Arapça bir kaynaktan istifade ederek kaleme almıştır. Orijinal nüshasında 155 resim vardır. Eserin orijinal nüshası Topkapı Müzesindedir. İran edebiyatında Gazvename-yi Asûrî, Şeh-name-yi Hayratî, Muhtarname, Sahibkıranname, Hamla-yi Haydarî, Dil-güşâname, Cengname, Urdibehiştname, Manzume-yi Hamla-yi Racî gibi manzum dini destanlar vardır. Haveranname de bu vadide ortaya konulmuş eserlerdendir. İbn Hüsam'ın bu eseri 22.500 beyitlik bir mesnevidir. İçinde 155 minyatür resim bulunmaktadır. Hz. Ali'nin silah arkadaşları Malik Eşter ve Ebu'l-Mihcen ile Haveran ülkesine yaptığı seferi ve zaferi anlatmaktadır. Menakıbnameler, tabiatüstü niteliklere sahip ermiş kişilerin hayatlarıyla ilgili sahnelerin anlatıldığı hikâyelerdir.

"Dinî/Cengî Hikâye Yazan Şairler-Müellifler" bölümünde Derviş Hasan Medhî, Kırşehirli İsa, Kirdeci Ali, Ma'azoğlu Hasan, Şeyyâd Îsâ, Tursun Fakih, Yusufbek Şeyhislâmoğlu, Yusuf-ı Meddah hakkında bilgi verilmektedir.

"Dinî / Cengî Hikâyeler" bölümünde toplam 152 dini ve cengi hikâye okuyucuya tanıtılmaktadır. Eserde 152 hikâye Türk sosyal hayatı bağlamı içerisinde değerlendirilmektedir. Hikâyeler tanıtılırken her biri üç ana bölümde ele alınmaktadır. Önce ilgili hikâye hakkında teorik bilgi verilmekte, sonra hikâyenin özeti anlatılmakta, en sonunda da kullanılan kaynaklar sunulmaktadır. Hikâyelerin çoğunun özetleri yazar tarafından yapılmış olup, bazılarının özetleri de daha önce ortaya konulan çalışmalardan aktarılmaktadır. Hikâyeler özetlenirken mümkün olduğu kadar hacimli olmasına dikkat edilmiştir

Yazar bunun nedeninin ileride hikâyeler üzerinde çalışacak araştırmacılar için ayrıntılı özetin daha çok işe yarayacağı düşüncesi olduğunu ifade etmektedir.

Kitapta yer alan dini ve cengi hikâyeler şunlardır:

Dinî Hikâyeler: Ashab-ı Kehf, Battal Gazi Destanı, Cümcüme Sultan / Cimcime Sultan / Cümcümename, Danişmend Gazi / Danişmendname, Destan-ı Şehman, Destan-ı Battal-ı Sin, Destan-ı Dahdah, Destan-ı Fatıma Destan-ı Hatun, Destan-ı Hazret-i İbrahim, Destan-ı İblis, Destan-ı İbrahim Edhem, Destan-ı İsmail, Destan-ı Kesik Baş, Destan-ı Muhammet, Destan-ı Ömer ibn-i Hattâb, Destan-ı Vefat-ı İbrahim, Eshab-ı Kehf, Hallac-ı Mansur, Hamuşname, Hikâyet-i Abdülmecid, Hikâyet-i Kız u Ma'a Cühud, Hikâye-yi Fatıma, Hikâye-yi Geyik, Hikâye-yi Güvercin, Hikâye-yi Şâh Hamîd, Hikâye-yi Temimdar, Hikâye-yi Uğru ile Kadı, Hüsniye, ibn-i Vakkas ve Malik Ejder Cengi, Kitab-ı Ca'fer-i Tayyar, Kumru, Me- nakıb-ı Derviş Hâkî, Mu'cizâtü'l-Nebi, Mûcize-yi Muhammet Mustafa, Nemrut'un Ateş Bahçesi ve Hz. İbrahim, Nuh Peygamber ve Tufan, Şefa- atname, Şeyh-i Sen'an, Tavus Mûcizesi, Uğru ile Kadı, Ukkâşe Hikâyesi, Veysel Karanî, Vefat-ı İbrahim, Yusuf ile Zeliha.

Cengî Hikâyeler: Antername, Behramâbad Kalesi Cengi, Berber Kalesi Cengi, Billur Dağı Cengi, Cenk ve Kahramanlık Romanı, Dâsitan-ı Adn Der-Hikâyet-i Hasan ve Hüseyn, Destan-ı Ejderha, Eba Müslim Horasanî, Eba Müslim'in Tabutu, Ecel Kuyusu, Ejder Kalesi Cengi, Faziletname, Feth-i Kal'a yı Cenadil, Feth-i Kal'a-yı Selâsil, Gazavat-ı Aremrem bin Musallat, Gazavat-ı Bahr-i Umman ve Sanduk, Gazavat-ı Kıssa-yı Mukaffa-Hazret-i Ali, Gazavat-ı Mesleme, Gazveler Kahramanı Hz. Ali'nin İlk Zaferleri, Gülistan Kalesi Cengi, Hamza Pehlivan ile Malik Ejder Cengi, Hamza Pehlivanın Savaşları-Kara Cellât, Hamzaname, Haverzemin Cengi, Hayber Kalesi Cengi, Hikâye-yi Delletü'l-Muhtel, Hikâye-yi Deve, Hz. Ali Devler Peşinde, Hz. Ali ve Hayberli Sihirbazın İntikamı, Hz. Ali Arslanlar Kalesinde, Hz. Ali ve Cemel Cengi, Hz. Ali Cenk Ortakları, Hz. Ali Devler Ülkesinde ve Maliki Ejder Cengi, Hz. Ali-Gurab Kalesi Cengi, Hz. Ali Haramiler Peşinde, Hz. Ali Hedek Muharebesi, Hz. Ali Huneyn Gazası, Hz. Ali Hüzeyl Kal'ası Cengi, Hz. Ali ve Hz. Hamza'nın Amr ibni Abdut'la Cenkleri, Hz. Ali-İfrit Cengi, Hz. Ali- Kaf Kalesi Cengi, Hz. Ali Kan Deryası, Hz. Kan Kalesi Cengi, Hz. Ali Kıyamcılara Karşı, Hz. Ali Memleket-i Sind Ba Mukatilin Cengi, Hz. Ali-Mirkal Cengi, Hz. Ali Mühr-i Süleyman'ın İzinde, Hz. Ali-Nemrut Kalesi Cengi, Hz. Ali Ölüm Mağaraları Ceng, Hz. Ali Ölüm Vadisinde Cenk, Hz. Ali Ravanda'da, Hz. Ali Şeddat Cengi, Hz. Ali

Şeytanlar Mağarasında Cen, Hz. Ali-Amr ibn-i Abdut Cengi, Hz. Ali ve Kılıç Arkadaşları, Hz. Ali ve Muaviye-Sıffin Vakası, Hz. Ali Zerrin Kalesi'nde Kesik Başın İntikamı, Hz. Ali'nin Büyük Zaferi Deve Vakası, Hz. Ali'nin Gelin Olduğu Cengi, Hz. Ali'nin Yemen Cengi, Hz. Ali'ye Meydan Okuyan Kız, Hz. Mûsâ ve Çoban, Hz. Osman'ın Kanlı Gömleği, Hz. Peygamber - Ebu Cehil Güreşi, Hz. Süleyman ile Saba Melikesi Belkıs, Hz. Süleyman ile Zaloğlu Rüstem, İmam Hasan ibn-i Malik Cengi, İmam Hüseyin Cengi, Kanber, Kayser-i Rum Cengi, Kerb Gazi Destanı, Kerbelâ Faciası, Kerbelâ Şehitlerinin Öcü, Kıssa yı Kahkaha, Kıssa yı Mikdâd bin Esved, Kıssa-yı Müzelzil bin Menazil-Şah-ı Merdan, Kubbe-yi Mıknatıs Cengi, Maktel-i Hüseyin, Merhur Şah'ın Müslüman Olması, Muhammet Hanefi-Elburz Kalesi Cengi, Muhammet Hanefi-Gazanfer Kâfir Cengi, Muhammet Hanefi-Taberiye Kalesi Cengi, Muhammet Hanefi-Tabut Cengi, Muhammet Hanefi Yezidiler Çemberinde, Muhammet Hanefi-Yılanlı Kale Cengi, Muhammet Hanefi-Zehirli Ok, Müseyyebname, Nehrevan Cengi, Öldürme Ya Ali, Ölüm Kalesi, Rum ve Şam Sultanları Cengi, Salsalname, Saltıkname, Türk Kahramanı Alparslan'ın Dilber Fedaisi, Üç Dağ Cengi, Üç Yol Cengi, Yâ Hacı Bektaşi Veli, Yemâme Cengi.

Kültürümüzde Dinî ve Cengî Hikâyeler eserini kültür dünyamıza kazandıran ve ömrünü Türk halk edebiyatı ile halkbilimine adayan Dr. Doğan KAYA hocamıza çok teşekkür ediyor, eserin okurları için faydalı olmasını diliyorum.